

Proust som tänkare

DA PROUST presenteras som filosof är det i första rummet vad man kan kalla hans spel med tidsbegreppet som åsyftas. I början av 20-talet var det modernt att jämföra Einsteins och Prousts insatser, inte minst bland dem som var lika okunniga om båda de samtidigt uppträdande genierna. Det sades att de med skilda metoder klarlagt tidens instabilitet, relativitet osv.; då det är ytterligt besvärligt att inlägga någon bestämd mening i dessa uttrycksätt, kunde leken fortgå tämligen hämningslöst. Enligt ett av furstinnan Bibesco citerat brev från Proust skulle "ordföranden i Svenska akademien" (vem kan det vara fråga om?) ha komplementerat honom just från denna synpunkt; "ni påskyndar och hejdar jordens rotation efter er vilja, ni är mer än Gud", heter det i det av Proust citerade brevet. Med rätta fann Proust att detta "i alla fall var väl starkt". "För-gäves skriver man", fortsatte han, "att jag fått mina idéer från honom (Einstein) eller han sina idéer från mig, jag förstår inte ett ord av hans teorier...; och jag tvivlar för min del på att han läst mina romaner." Proust tillade skämtsamt att "vi tycks på ungefär samma sätt vanställa tiden" — en anmärkning som för Maurois blir ett bevis på att Proust betraktade "sin roll som analog med Einsteins".

Maurois ord visar att fantasierna från 20-talet om de båda

Marcel Proust, omkring 1900.

relativisterna som skulle slå ihjäl tiden ännu lever kvar. Inte ens Maurois tycks dock ta saken riktigt på allvar. Likheten mellan Proust och Einstein söker han främst i observationsförmågan, ärligheten inför fakta och viljan att upptäcka generella sammanhang. Det låter säga sig, men det är inte mycket glädje med det.

Vad är det då för märkvärdigt med Prousts uppfattning om eller förnimmelse av tiden? Vid ett försök att "katalogisera" dels Prousts egna uttalanden i saken, dels kritikernas kommentarer kommer man till slutsatsen att det är minst ett tiotal ganska klart skilda saker som åsyftas. Här skall blott de viktigaste beröras. 1) Proust synes ha haft ovanligt starka minnesassociationer av en art som i och för sig lär vara välbekant för de flesta. En obehagligt tydlig händelse kunde på ett sätt som för honom hade, en doft av mystik leda tanken till en miljö eller ett förlopp vari en liknande händelse ingick. Mest berömd är den passage i

vilken Berättaren doppar en kaka i en kopp te och plötsligt ser framför sig — eller rent av känner sig återförd till — barn-domstiden i Combray. 2) Proust talade ofta om tidsbegreppets upplösning eller bristande realitet. Den elegans han härvid utvecklade synes ha kommit många att glömma att han aldrig klart utsade något annat än att man genom minnet på ett ögonblick kan "förflytta sig till" andra tider och andra platser. En påverkan från Bergson eller kanske snarare från gymnasieläraren Darlu (enligt Maurois) är i dessa sammanhang påtaglig, utan att någon närmare kunskap i den tidens modefilosofi kan fastställas. Proust uttryckte sig aldrig med sådan bestämdhet att han kan beskyllas för rena tokerier à la Priestley. 3) Proust hade en exceptionellt stark känsla för att "tiderna förändras". Åldrandet, känslans flyktighet, generationernas växling, miljöernas sönderfall — dessa vardagliga ting var för honom påtagliga och ständigt smärtsamt för-

numna, kanske delvis därför att han levde som ensling och såg sina vänner och sina miljöer med långa mellanrum. Ordet "det går en liklukt genom människolivet" skulle han ha haft sinne för. Det mest storslagna i "Le Temps Retrouvé" är den scen i vilken Berättaren, för första gången sedan årtionden på besök i en av sin ungdoms salonger, känner igen sina gamla bekanta bakom de nya masker som åldern givit dem. 4) Vad man kan kalla själva koncentrationen på tiden, det ständiga talet om tiden som realiteten framför andra (omväxlande med reflexioner om tidens "relativitet"). "En timme är inte bara en timme, utan en skål, fylld av dofter, ljud, tankar och stämningar."

På dessa punkter är det intensiteten och virtuositeten, inte den originella tanken som utmärker Proust. Och detsamma gäller den plan för romanen som kommer till uttryck i titeln "À la Recherche du Temps Perdu" och den tro på frälsning och frigörelse genom konsten i vilken romanen mynnar ut. I furstinnan de Guermantes salon förstärker den äldrade Berättaren att "konstverket är det enda medlet att återfinna den förlorade tiden". Det gäller att besegra tiden genom att göra det förgångna evigt i romanens form, genom den av minnet betjänade konsten. Livet är förgängligt, men fiktionen odödlig — denna tanke kan inte förvandlas till en ny filosofi. Detsamma gäller den metafysiska æktivisering av tankegången enligt vilken konsten blir det enda verkliga och livet en illusion.

Som exempel på de underligheter i detalj till vilka föreställningen om Prousts speciella relativism har lett kan nämnas en reflexion av Maurois. Vid några tillfällen använder Proust för att nå en komisk effekt det gamla medlet att låta en obildad person förvräda ovanliga ord. Sålunda använder värdshusvärdens i Balbec "cravache" (ridspö) i stället för "cravate" (ordensband) osv. Detta något enkla skämt sammanhänger, skriver Maurois, med Prousts "filosofi om relativiteten och om verklighetens intighet". Denna sorts djupsinne frodas dess bättre mindre hos Proust själv än hos hans uttolkare; relativismen blir hos honom inte clowneri.

Då det talats om "de två

världarna hos Marcel Proust" har även andra ting än tid och minne, liv och konst åsyftats. Harold March spårar hos Proust en platonisk idealism: tron på en djupare realitet av eviga idéer bakom den vardagliga verklighetens begrepp och känslor. Några citat kan utan tvivel återopas för denna uppfattning, och en viss atmosfär av metafysisk idealism omger skildringen, men det kan knappast styrkas att Proust velat uttrycka något mera speciellt och precist än sin — av Matthew Arnold starkt påverkade — syn på konsten som en högre och mera "verklig" livsform. Med en liknande metod har Proust skildrats som moralist: man har då betonat den motsättning mellan världens ävnan, oro och lastbarhet å ena sidan, den egna familjens dygd och stilla lycka å den andra som framträder i hans roman. Sätillvida är detta uppenbart riktigt som läsaren även i detta hänseende får ett starkt intryck av "två världar"; det kan rent av påstås att över hela linjen (konst — liv, minne — tid, gott — ont) familjen på visst sätt representerar det överlägsna ledet i begreppsparet och den stora världen den sämre delen. Men den moraliska omedvetenheten hos de skildrade personerna är, såsom Mauriac påpekat, så påtaglig att den måste antas vara för handen hos författaren själv, och alltför mycket läses ut ur romanen om man söker betrakta den som en genomförd analys på detta plan.

Än svagare grundat är påståendet — senast framfört av Maurois — att Proust skulle vara en stor social skildrare. Det kan vidhållas blott om därmed menas att Proust inträngande beskrivit en begränsad krets, och då gäller omdömet så gott som alla stora författare. Prousts sociala perspektiv var i själva verket utomordentligt trångt; det omfattade blott högadeln och de högborgerliga — andra klasser representeras av några i förbigående berörda restauratörer och tjänare samt, framför allt, av prostituerade av båda könen. Tydligt är också att Prousts synpunkt inte är social. Då Maurois hävdar motsatsen pekar han endast på att snobberi och kryperi är allmänmänskliga och återfinns i relationerna mellan alla sociala grupper. Det är sant, men dessa attityder utgör likväl en mycket ringa del av den sociala

1 Proust?
 problematiken. I det hela stod Proust främmande för såväl sociala som politiska problem. Att han en kort tid i sin ungdom hörde till dreyfusarderna är i detta sammanhang utan betydelse; hela det bildade Frankrike tog ställning i "affären", och Proust gjorde, i motsats till flera av sina vänner, inga nämnvärda insatser.

Strävandet att göra denne diktare till en tänkare och moralist av rang är inte bara hopplost, utan också meningslöst. Prousts allmänna resonemang och flyktiga reflexioner får sin tjusning just därigenom att han rör sig på gränsområdet mellan det vardagliga och lättillgängliga och det metafysiska eller mystiska; hans tankar skimrar och eggas, men saknar det bestämda och förpliktande som tillkommer den utformade åskådningen och löper därför icke heller dennas risker. Det bör tilläggas att Proust efter allt att döma bedrev denna allvarsamma, för det konstnärliga skapandet väsentliga lek med åsikter mindre medvetet men kanske också mindre engagerat än flera andra moderna diktare.

Om den oerhörda kraften i Prousts stora roman — av vilken blott ett par delar översatts till svenska, trots att det komplicerade språket gör en översättning särskilt behövlig — skall här inte ordas. Den som läser om middagen hos Guermantes, om det förtäckta skrytet, konkurrensen, inställsamheten, tycker sig inte förr ha mött subtil och likväl hänsynslös kvickhet. Då Swann söker Odette i Paris eller Berättaren drömmer om den försvunna Albertine tar själva Längtan och Saknaden gestalt.

Herbert Tingsten

(En föregående artikel, "Problemet kring Marcel Proust", var införd den 5 juni.)

9/6

Professorer och studenter

Ett antal amerikanska studenter som avslutat sin universitetskurs vid Stockholms högskola har för studenttidningen Gaudeamus omtalat sina intryck och erfarenheter från studierna. De kritiska synpunkterna gäller till stor del förhållandet mellan lärare och studenter. I Amerika är man van vid "mera talrika och mera kamratliga kontakter med lärare utanför föreläsningssalen"; besökarna väntade sig livliga debatter mellan professorer och studenter, men fann att de båda grupperna var skilda av en barriär, med "den oavsärlige, oangriplige professorn i trygg avskildhet bakom imponerande akademiska grader och listor på utgivna böcker"; i Amerika finns det inga professorer "som uppträder som halv-gudar".

Att dessa reflexioner pekar på väsentliga skillnader mellan amerikanskt och svenskt studentliv finns det intet tvivel om, knappast heller därom att förhållandet mellan professorer och studenter i Sverige — i den mån man kan tala om ett sådant förhållande vid sidan av föreläsningarna och tentamina — är alltför stelt och präglad av prestige- och osäkerhets-känslor. I viss utsträckning sammanhänger detta med djupt rotade allmänna och akademiska vanor och traditioner. Umgänget mellan generationerna är i USA vida mera tvångsfritt än hos oss; i Sverige håller oftast den äldre misstänksamt på sin värdighet, och oron för att den yngre spanar efter tillfällen till attack är inte sällan väl grundad. Professorerna har hos oss vida större social prestige

än i Amerika, de känner sig mera som forskare än som lärare och fostrare, och de akademiska lärarnas befördran är praktiskt taget helt oberoende av deras förmåga att intressera och undervisa. I Amerika har de kamratliga relationerna blivit självklara. En gammal berömd professor finner det lika naturligt som en biträdande lärare att anslå en stor del av sin tid åt samtal med studenterna. Det är ett nöje att höra frågorna och debatterna under och efter föreläsningar i USA; från studenternas sida förenas friskspråkighet med artighet, och meningsutbytet präglas, även om det blir något av en fäkting, inte av vilja att sätta fast och besegra.

En mera genomgripande ändring av de svenska vanorna på detta område måste, det framgår redan av det sagda, bli en sak på ganska lång sikt. Med enkla medel skulle dock en viss förbättring bli möjlig. Ett sådant medel är att ge studenterna rätt att framställa frågor i samband med föreläsningarna; i början kommer det säkert att gå trögt, men det gäller att fortsätta tills metoden upphör att oroas. Ett annat medel är att anordna speciella frågetimmar för mindre grupper; ofta skulle dessa säkerligen ge mer än de många s. k. vetenskapliga föreläsningar som ligger över flertalet studenters nivå. Ansträngningar för att få det hela i gång behövs från både professorernas och studenternas sida — den vinst som står att nå genom ett friare förhållande är emellertid både mänskligt och läromässigt betydande.